

Д. ДОРОШЕНКО

ВАСИЛЬ ГОРЛЕНКО

ПАРИЖ

1934

Д. ДОРОШЕНКО

ВАСИЛЬ ГОРЛЕНКО

ПАРИЖ

1934

Василь Горленко

(1853 — 1907)

I.

Весною минулого року сповнилося 25 літ з дня смерті Василя Петровича Горленка. Ці роковини проминули ніким не помічені, так як свого часу й на саму смерть письменника відгукнулася лише «Україна» посмертною згадкою — автора цієї статті (1907 р. кн. V. ст. 214-217) та ще «Историческій Вѣстникъ» некрологом в кілька рядків (1907. кн. VI. ст. 1045). Не дуже пощастило Горленкові й пізніше: статейка Ол. Дорошкевича «Естет і поміщик» в журналі «Життя і Революція» (1925 кн. XI ст. 61-66), розділ про Горленка як про етнографа в книзі К. Грушевської «Українські народні думи» (т. I. Київ 1927 ст. 113-123) та «Листи В. Горленка до Панаса Мирного», що видала Є. Рудинська (Київ 1928 ст. IV+128)—от і вся література про Горленка. А це ж був талановитий український критик, видатний етнограф і топкий знавець українського мистецтва! В його особі українська культура втратила величезну силу, хоч, на жаль, в значній мірі змарновану через наше лихоліття під царським режимом.

Новішому поколінню життя і праця Горленка мало відомі. Отже я зроблю, може бути, найкраще для вшанування пам'яті письменника, коли розкажу трохи докладніше про його життя і твори. Матеріалом для цього служать мені головним чином його листи, видані п. Рудинською, писання Горленка, поскільки я міг зібрати їх тут, на чужині, та ще мої особисті згадки про нього. Де-що дали мені і спомини М. В. Стороженка, які він був ласкавий дати мені прочитати в рукопису, за що на цім місці складаю йому щире подяку.

* * *

Василь Петрович Горленко походив з старого козацько-дворянського роду, що вів свій початок від прилуцького полковника Лазаря Горленка, вписаного ще в знаменитий Реєстр Війська Запорозького 1649 року. Сын його, тако-ж полковник прилуцький, Дмитро Горленко був відомий мазепинець. Це він казав Мазепі в 1707 році, що, мовляв, народ український проклинатиме його душу й кості, коли він залишить після себе Україну в московській неволі. Дмитро Горленко пішов за Мазепою на еміграцію і був одним з кандидатів до булави (два других були Орлик і Войнаровський) по смерті великого гетьмана. В 1711 році він їздив у посольстві від гетьмана Орлика до Царьгороду, щоб спонукати турків до війни з Московією. Затуживши за рідним краєм, вярнувся він року 1715 на Україну, але був інтернований у Москві, де й пробув, бідуючи тяжко,

аж до 1731 року, коли дозволено йому було вернутися додому, де він скоро помер і був похований у знаменитому Густинському монастирі під Прилукою. Одним з предків нашого письменника був і святий Іосаф Горленко, що в своїх листах так сумував над пищенням української автотомії.

Василь Горленко народився у 1853 році в своїм родовім маєтку, в селі Ярошівці Прилуцького повіту на Полтавщині. Середню освіту він дістав у полтавській гімназії, а потім вчився де-який час в лиці у Ніже-ні, курса не добув і поїхав до Парижу, де слухав лекцій у Сорбонні. Ще з дому виніс він добре знання французької мови, а живучи в Парижі удо-сконалився так, що став постійним співробітником газети «Figaro», міс-тячи в ній фельетони про новини мистецького і літературного життя. Ве-ликим любителем французького письменства та мистецтва залишився він до кінця віку.

На початку 1880-тих років повернувся Горленко до Росії і жив де-який час в Петербурзі, де став співробітником відомої ліберальної газети «Голосъ», видаваної Кравським. В Петербурзі близько познайомився Горленко з Костомаровим і, здається, під впливом знаменитого історика навернувся до праці на полі української етнографії та літературної критики. Саме тоді, в 1882 році, почала виходити «Кіевская Старина». Горленко переїздить на Україну і, перебуваючи то в Києві, то в себе на селі, стає одним з найактивніших співробітників «Кіевской Старини». Тоді то познайомився він з Опанасом Рудченком (Панасом Мирним), між ними зав'язалася тісна дружба і постійне листування. Листи Горлен-ка до Мирного, що їх опублікувала пані Рудинська, вводять нас в круг духових інтересів Горленка за період 1883-1905 років. Ми бачили, як він цілком віддається українській культурно-національній роботі, і, можна сказати, живе інтересами української літератури, українського театру, української культури взагалі. Він робить етнографічні і архивні екскурсії (між ин. відбув декілька подорожі удвох з Костомаровим), друкує етнографічні матеріали і розвідки. Збірає пам'ятки українського мистец-тва, пише статті, рецензії і замітки в «Кіев. Старинѣ», в київській «Зарі», «Полтавських Губернських Вѣдомостях», пише її до столичних російсь-ких журналів — на українські теми. На ґрунті спільних етнографічних інтересів зав'язується у нього приятелювання з відомим художником і етнографом Порфиром Мартиновичем*). Коли зійшла в повнім блиску зор-я українського театру, Горленко став одним з найбільших його енту-зіастів. Особливо захоплюється він талантом М. К. Заньковецької. Один час він кидає все і їде за трупом, мандрує разом з нею з міста до міста, пробує навіть сам виступати в невеликих ролях, пише хвалебні рецензії до столичних і провінціальних газет, чим не мало причиняється до про-славлення українського театру. З М. К. Заньковецькою зв'язує його така-ж щира дружба, як і з Панасом Мирним. Пам'ятаю, коли в 1904 році приїхала до Петербурґу, де я тоді вчився, українська трупа Волика із Заньковецькою, на виставі я зустрів Горленка, хворого, перестуженого; не вважаючи на гнилу петербурзьку осінь і на те, що трупа грала десь аж на окраїні міста, куди треба було добіратися добру годину «конкою» (електричного трамвая туди ще не було), Горленко не втерпів, щоб не піти подивитися на гру улюбленої артистки. Ми разом з ним пішли за куліси до М. К. Заньковецької, і тут, по тому, як вони зустрілися, як були зворушені обоє, я побачив, яка велика дружба їх в'язала.

Друга половина 80-х і перша половина 90-х років, це була доба найбільшого захоплення Горленка українськими культурно-національ-ними інтересами. Як видно з його листів до Мирного, він пильно стежить:

*) Вже під час друку нашої статті дісталася нам до рук «Листуван-ня П. Мартиновича з В. Горленком» (1885-1896), опубліковане в «Науко-вій Збірнику» за рік 1929, Київ, 1929, ст. 153-201. До цього листування додано, як передмову, статтю К. Грушевської «З етнографічної праці 1880-х років», ст. 137-152.

за кожною повинною української літератури, хоч би то була маленька брошура, за кожною новою п'єсою в театрі, відгукується на кожний скільки-небудь видатний твір, тішучися новим придбанням рідного письменства; він передплачує галицькі часописи, стежить за виступами українських артистів в столиці і тішиться їх успіхом (концерти С. Крушельницької в Петербурзі). Вибраний в гласні полтавського губернського земства, він близько приймає до серця всі справи, які мають ягесь відношення до національної культури, особливо-ж до охорони могили і будування пам'ятника Котляревському. Пам'ятаю, ягесь уже в кінці 90-х років, мій покійний дядько П. Я. Дорошенко показав мені Горленкового листа: пройшла чутка, ніби чернігівське земство рішило припинити друкування українських етнографічних матеріалів, що виходили під редакцією Б. Д. Грінченка, щоб не «витрачати народні гроші на всякі, мовляв, витребеньки». Так от, схвильований цим, Горленко пише до мого дядька, як до гласного чернігівського губерніяльного земства, щоб він ужив увесь свій вплив, щоб скасувати постанову про припинення друку матеріалів Грінченка. Хоч я був ще тоді молодим хлопцем, і мало розумівся на цих справах, але лист Горленка був такий палкий, перейнятий таким обуренням, що справив на мене величезне вражіння і я пам'ятаю його й досі, хоч тому буде вже яких 35 років. Коли перечитати листи Горленка до Мирного в справі пам'ятника Котляревському, то мимоволі вражає глибоке почуття національної гідності, з яким трактував Горленко кожную деталь, кожную дрібницю, що стосувалася пам'ятника, особливо справу написів на ньому.

В положині 80-тих років, коли ще мав де-які засоби, почав видавати Горленко твори Мирного і захопився коло видання українського літературно-наукового альманаху «Звістка». Вже був зібраний матеріал на два томи, заготовані малюнки, все було здано до цензури, але цензура продержала рукописи коло року і — заборонила. Це було великим ударом для Горленка. Як видно із змісту альманаху, матеріал у ньому був підібраний з великим смаком і мав містити, окрім нових творів сучасних українських письменників, ще передрук старих творів з часів «між Котляревським і Шевченком», із журналів 20-40 років, старинні записи українських дум, етнографічні і історично-літературні розвідки, й мав бути ілюстрований репродукцією Шевченкових малюнків.

Друкуючи свої писання по різних журналах і газетах, Горленко не дбав, щоб зібрати їх до купи й видати, щоб зберегти від забуття. Тільки при кінці 90-их років, за намовою приятелів, він зібрав де-які свої статті і видав у 2-х надзвичайно чепурно і елегантно виданих томиках, один під назвою «Южно-русскіе очерки и портреты» у Києві 1898 року, а другий «Украинскія были» у Києві-ж 1899 року. Кошти на їх видання дав М. В. Стороженко. Пізніше, в Петербурзі 1905 року один книгарь видав третю книжку Горленкових статей під назвою «Отблески». Але в них зібрана тільки невелика частина Горленкових писань. Решта була розкидана по різних періодичних виданнях, що їх тяжко тепер і розшукати. Хто знає, наприклад, його прецікаві описи етнографічних і історичних мандрівок, що він містив на сторінках «Полтавскихъ Губернскихъ Вѣдомостей» під псевдонімом «Бунчуковий товариш»? Людина надзвичайної, просто виключної скромности, Горленко здебільшого всі свої писання друкував або під ініціалами, або під якимсь прибраним ім'ям, а то й зовсім без підпису. Через те тяжко встановити всі його писання навіть у «Києвській Старині», де він, за обрахунком пані Рудинської, умістив 76 більших і менших статей та заміток.

Великий ідеаліст, поет в душі, Горленко був людина зовсім не пристосована до практичного життя, до боротьби за існування. Він і свого особистого життя не зумів улаштувати і цілий вік звівся бурлакою, типовим мешканцем мебльованих покоїв великого міста. Діставши в спадщину непоганий маєток в селі Ярошівці, він так провадив своє господарство, що воно не тільки не давало йому ніякого зиску, а ще впровадило у великі борги, так що бідний господар не знав, як і виплутатися:

закладавав і перезакладавав у банку, жив під вічною загрозою ліcitaції, і нарешті мусів в кінці 1899 року покинути свою садибу, в якій мерз зимою, бо старі грубки вже не гріли, і переселився до Петербургу, щоб пошукати якогось сталого заробітку при газеті. Який з його був господарь, видно з такого правдивого анекдоту. Мав Горленко коло свого мастку чудовий гаюк з старими дубами. Кохався в ньому дуже і ні за що не хотів продавати на зруб, хоч як його тиснула біда. І от вийшов він одного вечера погуляти в тому гаю та помріяти, коли бачить, селянин з Ярошівки рубас здоровенного дуба, а другий, вже зрубаний, лежить долі. Здивувався наш поет: «як це ви, дядьку, рубаєте без дозволу в чужому лісі?» — «Та хіба це чуже? Це-ж Горленкове!» Така була відповідь.

В Петербурзі знайшов Горленко постійний заробіток в ілюстрованій літературній додатку до газети «Новое Время», що виходив кожної неділі. Доручено йому було писати огляди чужоземного красного письменства й фельетони про художні вистави в столиці. Дуже взяли земляки Горленкові за зле його участь в україножерному «Новому Времени», хоч той додаток не мав, окрім фірми, нічого спільного що-до політичного напрямку з самою газетою. І він сам мучився тим і соромився свого співробітництва в «Новому Времени», але інакше улаштуватися не зумів. Зустрівся я з ним літом 1903 року у Полтаві, коли одкривали пам'ятник Котляревському. Він зараз же поспішив пояснити мені, що приїхав він як кореспондент «Нового Времени» за для того, щоб не приїхав хтось другий, неприхильний до українства, і не подав якоїсь невідповідної кореспонденції. Але Горленкову телеграму до редакції аж в 300 слів заборонила цензура...

Горленко всією душою ненавидів Петербург, особливо за його поганий клімат, од якого він вічно застужувався і слабував. Нудна газетна робота для шматка хліба його виснажувала. Весною 1907 року він схопив запалення легенів, неприємним одвезено його до лікарні, де він і помер 12 квітня 1907 року на руках у чужих людей. Земляки петербурзькі довідалися про Горленкову смерть аж за два тижні. Як жив він самотній, так і вмер*).

Не раз доводилося мені чути відзиви про Горленка, як про людину консервативних поглядів, як про типового, мовляв, «українофіла», розуміючи під цим, що в його, мовляв, були тільки симпатії до українства, а що «свідомим», активним українцем він не був. Це правда, — Горленко був продуктом своєї поміщицької верстви, свого оточення і виховання. До політики інтересу він не мав і до неї не мішався. Артист-естет в душі, натура пасивна і мрійник, він не був створений для боротьби, навіть за своє власне існування він, як ми бачили, боротися не умів. Де-хто, як, наприклад, пані К. Грушевська, вважає, що мистецько-естетичні інтереси переважали у Горленка над громадськими і загально-людськими. Але це, на мою думку, не зовсім вірно. Треба знати, що натхнення для мистецько-літературних інтересів давало Горленкові могуче почуття, а одухотворяла його одна глибока ідея: тим почуттям була любов до рідного краю, а ідеєю — служення національно-культурним інтересам України. Джерелом цього почуття і цієї ідеї було, з одного боку, національно-історична традиція, яка з надзвичайною силою ожила в душі цього нащадка мазепництва, а з другого — органічна прив'язаність до рідного краю, до його природи, до людей, а особливо до його культури в минулому і сучасному.

Досить перечитати його літературно-критичні й історичні нариси, щоб переконатися, що ця любов до всього свого, цей український патріотизм бив у нього з пайглибішого джерела з якоюсь елементажною силою. Так само і в листах: так боліти над долею українського письменства, придаленого російською цензурою, так близько приймати до серця ко-

*) Як я недавно довідався, опікувалася Горленком в час його хвороби п. О. П. Скоропадська. Вона-ж справила йому й похорон.

жен успіх або невдачу на полі національного життя, так глибоко пережити кожну дрібницю, кожну деталь української справи, і при тому трактувати їх з так високо розвиненим почуттям національної самоповаги, міг лише справжній український патріот.

Горленко, як каже пані Грушевська, симпатизував ідеалам Мазепи та його державної політики. Вона оповідає, що в Ярошівці у спальні Горленка висів портрет Мазепи, рідкий і мало подібний до відомих портретів гетьмана. Поруч з Мазепою в цій кімнаті переховувався подорожній образ — триптих Дмитра Горленка, до якого цей Мазепин товариш молився в своїх блуканнях на еміграції. Василь Горленко цинив цю традицію і не без гордовитої іронії протиставляв своє походження від одного з борців за українську самостійність — менше героїчним генеалогіям рідних блискучих полтавських магнатів, наприклад, його сусідів Галаганів. Свою антипатію до останніх сам Горленко охоче пояснював тою протилежністю, в якій опинилися їхні предки, коли Гнат Галаган помагав руйнувати Запорізьку Січ, а Дмитро Горленко ішов за Мазепою на еміграцію. Василь Горленко, очевидно, почував себе солідарним з мазепинцем Дмитром, принаймні з погляду родинної традиції і чести. Тому й переховував він у себе ці дві неблагодіїні пам'ятки *).

В однім з своїх листів до Мирного Горленко пише: «читаль усердно (и пишу теперь о ней) книгу Уманца «Гетманъ Мазепа», очень замѣчательную книгу и прекрасно написанную. Это первое доброе слово о Мазепѣ съ 1709 года, шутка-ли сказать! Я же давній инстинктивный и традиционный мазепинецъ, и съ радостью встрѣчаю фактическия подтвержденія своихъ симпатій къ Мазепѣ» **).

Сам належачи до дворянсько-поміщицької верстви, він не любив її, і не любив власне за її історичні провини перед рідним краєм та народом. Як каже Ол. Дорошкевич, його листи до Т. Г. Лебединцева (першого редактора «Кіевскої Старини») переповнені протестами проти соціального консерватизму родовитого лівобережного панства ***), а, як свідчить пані Рудинська, у своїх листах до М. В. Стороженка він з огидою описує своїх сусід-панів, їхнє поводження і розмови ****).

Та й у своїх працях Горленко дуже невисоко оцінює історичну роль українського панства: пишучи про Квітку, він каже, що «Конотопська відьма» «малює, в жартовливій формі і в юмічних образах духовний занепад цілого народу, що, втомлений вічною боротьбою, потрапив у руки групи egoїстів, яка виїшла з нього-ж, старшин, які покладали всі свої сили на «стягання», а врешті цей народ у паншину повернула і сама дійшла до повного морального занепаду. Висновок з історичної ролі цього стану, який висунувся наперед і досяг переваги, хоч автор його і не робить, доказується сам собою. Свою силу і владу він живив на особисту користь, на збагачення, на скупчення земель в своїх руках, на поступове поневолення сільського населення. В більшості своїй стан той був зовсім не освічений і за ідеал життя ставив собі п'яний та ситий достаток. Любов до батьківщини і свідомість свого обов'язку бути найосвіченішим класом, будши найвпливовішим, були йому чужі. Звідти його нікчемна ролі в історії, його невизначеність і несталість, швидка втрата всякого зв'язку з народним побитом, здатність одливатися в які завгодно нові форми. *****).

Єсть у Горленка дуже цікаве історичне оповідання «Бабушка Полуботкова», де він на основі Любецького Архива графа Гр. Милорадовича (виданого при «Кіевській Старині» в 1897) малює нам живий побутовий епізод кінця XVIII століття. Там, між иншим, виводить він фігуру мо-

*) К. Грушевська. Укр. Народні Думи, ст. 113-114.

**) Листи В. Горленка до П. Мирного, ст. 49.

***) Життя і Революція, 1925. XI.

****) Листи, ст. 10.

*****) Южно-русские очерки и портреты, ст. 174-175.

лодого шляхтича Сулими, що їздив закордон учитися: «коли він виїздив закордон, прикріплення селян на Україні допіру завершилося. Те, що підготувала гетьманщина, те, що сотворила старшина, яка вийшла з народу, закріпив тільки законодапний акт. Бур'ян розростається швидко. Повернувшись через шість год, він побачив, що кріпостний лад вже пустив коріння. Все вражало його і в порівнянні з минулим, і в порівнянні з тим, що він бачив на Заході, де, навпаки, саме в цей час шов визвольний рух. Тут все було скеровано на користь, на вигоду, на пригноблення»*).

І ось Сулима дивиться на господарську працю в домі своїх родичів Лашкевичів. Він бачить зігнуті спини кріпаків, їхні похмурі обличча, і картина добробуту в домі Лашкевичів його вже не веселить: «степ широкий, край веселий та й занастили» — пригадалися йому слова запорожської пісні.

Дивиться Сулима на своїх родичів і не може зрозуміти: звідки в них така різниця моралі що-до самих себе, і що до інших, до громадянства: «дві людини в одній, дві моральности. Одна — для родини і своїх. Тут — любов, самовідданість, доброта. Друга — для суспільности, для ближніх. Тут — розрахунок, придбання, байдужість до нещастя і становища ближнього і нижчого. А батьківщина? А темний народ? — Нічого для них! Нічого для високої мети. Хазяї, хазяї, прохазяїнуєте ви Україну!»**).

Я навів навмисне довші уривки з писань Горленка, щоб показати, як тверезо й критично дивився він на історичну ролю своєї верстви, і коли говорити про історичну традицію, яка ожила в його душі, то це була традиція не «стяжательів» XVIII віку, а борців за «запалакату отчизну, матку Україну» XVII віку. Хоч не належав Горленко до ніяких політичних організацій українських, ні до одної з «Громад», і хоч в очах свідомих українців того типу, який почав викристалізовуватися у нас в кінці 90-тих років, він був не більше, як «українофіл», але цікаво, що всі почуття його, всі симпатії й антипатії у нього свідчать про високорозвинене почуття національної свідомости. Ось що він, наприклад, пише в 1897 році в листі до Мирного про Київ: «въ моральномъ отношеніи городъ сей (на мой взглядъ) дѣлается менѣе и менѣе интереснымъ, такъ какъ его коренной элементъ страшно растворился въ прошломъ, а этотъ пришлый элементъ составляютъ поляки юго-западнаго края, самые несимпатичные, какъ сидящіе на чужой землѣ и изображающіе изъ себя пауковъ, жидаы въ ужасающемъ количествѣ, и великороссы, явившіеся сюда жить и хлѣбъ наживать насчетъ малороссійской простоты. Всякій разъ, какъ бываю въ Кіевѣ, выношу изъ него досадное и горькое чувство при видѣ господства этихъ элементовъ» (Листи, ст. 43).

Цікаво, що Горленко поділяв спільну більшості свідомих українців антипатію до В. Короленка. В одному листі до Мирного він пише: «Полтаву осчастливилъ, избравъ ее своимъ мѣстожительствомъ, В. Короленко. Я весьма невысокаго мнѣнія объ этомъ господинѣ, ни какъ о писателѣ, ни какъ о человекѣ. Какъ писатель онъ раздуть глупой Москвой... Въ сущности онъ совсѣмъ маленькій авторъ, какихъ много. Въ Полтавѣ онъ совсѣмъ не ко двору» (Листи, ст. 76). Пишучи другим разом до Мирного про глибоке вражіння, яке справило на його оповідання Мирного «Морозенко», Горленко додає: «какой трезвонъ поднялся бы, если бы это написалъ Короленко и Ко, и какъ бы они сами были рады написать такъ!» (Листи, ст. 53).

Я вже зазначив, борцем, боєвою натурою Горленко не був. Він не пройшов зза-молоду жадної, так би мовити, політичної школи, і трудно було б взагалі знайти якусь формулу, щоб точно схарактеризувати його політичні погляди. Видко, що із свого оточення та із школи він не виніс радикальних поглядів і понять, та й взагалі який-небудь радикалізм не

*) Украинскія были, ст. 104.

**) Украинскія были, ст. 108-109.

пасував до його тихої вдачі. Йому не подобалося, наприклад, що українські вчені збиралися не брати участі в археологічному з'їзді в Катеринославі 1905 року — на тій підставі, що на цей з'їзд не було запрошено закордонних, в тому числі і галицьких учених. В листі до Мирного він писав, що був би радий і щасливий, як би в з'їзді взяли участь і галицькі вчені, та ще й читали свої доповіді українською мовою, але коли з огляду на чисто зовнішні обставини цього не буде, то для чого, мовляв, бойкотувати з'їзд, який може бути корисний для дослідження української старовини, а особливо — так хало ще дослідженого Запорозжя? Адже мають бути поставлені на з'їзді нові і дуже важкі теми, як, наприклад, про стару українську архітектуру і про український стиль взагалі; невже це матиме менше значіння, ніж зривання з'їзду або протести? І далі Горленко писав, що, на його думку, глибокі наукові досліді, вистава прекрасних зразків українського мистецтва, популяризація його, поширення симпатії до всього українського — зроблять для українства більше, ніж завзяті протести. (Листи до Мирного, ст. 102).

Зрозуміла річ, що при таких поглядах бурхливі прояви революційного руху в 1905 році просто лякали Горленка. Він їх просто не розумів. В тім самім листі до Мирного, сповіщаючи про свою згоду співробітничати в «Рідному Краї», він пише, що йому сумно і страшно. Він радів, що настала свобода для української культурно-національної праці, але боявся революційності молодих українців. Йому здавалося, що тільки ворог української справи може виступити зразу-ж, на перших початках з соціал-революційними виданнями — в той час, як з'явилася змога провадити мирну культурно-просвітню діяльність. Він не ждав ніякого добра для української справи від «поверхових» і «скороспілних», як він їх називав, українських революціонерів. Розуміється, в нього говорила вже хвороба, наближення смерті й тяжкі духовні і матеріальні умови, в яких довелося Горленкові доживати віку в ненависному для нього, холодному Петербурзі, самотнім, одбившись від своїх людей.

Горленько був свідомий того, що він не може йти в ногу разом з новим рухом: в тому самому листі до Мирного у нього виривається таке сумне признание: «вообще я — искалѣченный, изломанный, понівеченый плодъ исторіи, обломокъ дворянства, съ нѣкоторыми сносными, но со многими неспособными его сторонами. Я трагически сознаю это, но не могу уже перемѣниться» (Листи до Мирного, ст. 103).

Але цей «понівечений» уламок верстви, що вже сама себе переживала, який добре розумів трагічність свого становища супроти нових завдань і можливостей українського національного руху, вписав дуже цінну сторінку в історію української культури. За це він заслужив на нашу вдячну пам'ять.

II.

Український літературний рух в Росії на протязі цілого XIX століття ніколи не міг розвинутися широко і вільно: як тільки, бувало, починав він прибрати значніші розміри, зараз же падали на нього заборони і нищили в самім зародку. Так було в 1847 році, коли розгромлено Кирило-Методієвське Братство і розпорошено літературні сили, що зосредилися в ньому; так було в 1864 році, коли заборонено народню літературу і знівчено досягнення гуртка «Основи»; нарешті удар 1876 року мав зовсім знищити всяке літературне життя українське. І тому, коли подивимося на розвиток українського письменства в XIX і ці, то бачимо якусь «криву» лінію: то починає рости число книжок, появляються нові таланти, робляться спроби заснувати власні періодичні видання, то раптом усе зривається і повстає «антракт», що тягнеться по кілька років, коли здається, що українська літературна творчість уже назавжди замовкла... Розуміється, при такому стані не могла розвинутися у нас і літературна критика, яка вимагас перш за все існування свого власного

органу, який би стежив систематично за появою нових книжок, оцінював їх, з'ясуовав різні течії в письменстві. Не могло, розуміється, бути і постійних літературних критиків. Ролю публіцистів і критиків сповняли де-які українські письменники з тих, що вели провід в літературнім житті і які містили свої літературні огляди або критичні замітки про нові твори в російських журналах, з тих, що більш прихильно або хоч терпимо ставилися до українства. В ролі таких критиків виступали здебільшого Костомаров і Куліш. Костомарову, наприклад, належить перший огляд нової української літератури, писаний року 1844. З виходом «Основы» утворюється вже власна трибуна і для української літературної критики, і цю трибуну займає Куліш. Такою-ж в менших розмірах трибуною був і «Черниговскій Листокъ» 1861-63 років. В половині 70-х років українці здобули собі власний орган — газету «Кіевскій Телеграфъ». Чого не можна було містити з цензурних причин у «Кіевск. Телегр.», то друкувалося у львівській «Правді», видаваній при участі українців з Росії та на їх кошти. Але указом 1876 р. «Кіев. Тел.» було закрите, а «Правду» заборонено ввозити до Росії. От через усі такі ненормальні умови й літературна критика була ділом випадковим, дарма що за неї бралися такі видатні люде, як Костомаров, Куліш, Драгоманов, Кониський. Властиво, до початку 80-х років не було й загальних оглядів української літератури, як що не рахувати статтів Костомарова, Куліша, та ще розділу про українське письменство в «Історіі славянскихъ литературъ» Піпіна і Спасовича (головно в 2-му виданні 1879 року).

Початок 80-х років XIX століття, разом з певним оживленням українського літературного життя (в зв'язку з де-якими полегшеннями цензури в 1881 році після майже 5-тилітнього глухого «аптракту») прішліс де-яке поліпшення й на полі літературної критики й взагалі дослідження історії українського письменства. Н. Петров почав ще з 1880 року друкувати в «Историческомъ Вѣстникѣ» свої нариси з історії української літератури XIX ст., видані в 1884 році окремою книгою. Ол. Кониський у львівському «Світі» умістив свої цікаві «Відчити з історії українсько-руського письменства». Почав друкувати у галицьких і російських виданнях свої замітки відомий наш бібліограф М. Комарь. Київська газета «Трудъ» 1881-1882 років, що опинилася в українських руках (редактором був Ол. Русов), а почасті й «Заря» містили рецензії на українські видання. Нарешті в 1882 році почала виходити «Кіевская Старина», справжній орган українознавства. Одначе обережний її редактор Т. Г. Лебединцев тільки з половини 1883 року почав містити огляди української літератури і рецензії на окремі українські видання: часи й обставини були такі, що не можна було зразу «виявляти обличча», а журнал від самого початку мав багато ворогів, серед них — всесильного «великого інв'їзгатора» (К. Победоносцева).

На амплуа літературного критика Т. Г. Лебединцев запросив Горленка. Трудно було зробити більш щасливий вибір. В особі Горленка Лебединцев придбав для свого журналу справжнього художнього критика, артиста в душі, людину європейської літературної освіти з тонко розвиненим смаком і естетичним почуттям, а при тому — перейняту великою любов'ю до рідного письменства. І тому, як знаємо з споминів М. В. Стороженка, Лебединцев дуже дорожив співробітництвом Горленка. Нема що й казати, що це співробітництво було безплатним, бо «Кіев. Старина» платила тільки в рідких вимках, щоб притягти якісь голосні імення, наприклад, Костомарова. Горленко зробився за редакторства Лебединцева одним з найактивніших учасників журналу.

Перш за все в своїм огляді новин українського письменства 1882 р. («Кіев. Стар.» 1883, VI. 353-366) Горленко виложив де-які свої загальні погляди на характер і завдання української літератури. Саме в ті часи Костомаров виступив був з теорією, що українське письменство повинно служити лиш за-для «домашнього вжитку», що воно повинно обмежитися малюванням народнього побуту й популяризацією серед народу елементарних відомостей з різних галузів знання. Перекладати чужоземних

класиків на українську мову було, на його думку, зайвим ділом, бо, мовляв, інтелігентні люде можуть читати тих класиків коли не в оригіналі, то в російському перекладі. Відомо, що цей опортунізм був навіяний бажанням виправдати українство перед російським громадянством та урядом з підозріння у сепаратизмі і добитися зм'ягчень заборон з 1876 р. Отже Горленко, хоч і був великий прихильник Костомарова, рішуче виступає проти теорії літератури для «домашнього вжитку», і «зайвості» перекладів: «нам здається, — пише він, — що слід залишити суперечку про те, для кого і для чого потрібен певний літературний твір, а виходячи од факту існування нових творів в українському письменстві, дивитися на них, як на крок уперед чи назад, добрий чи лихий, в кожному разі як на певне виявлення інтелектуальної діяльності. Скажемо навіть більше: в той час, коли йде вироблення літературної мови, жаден твір, хоч трохи придатний, не можна вважати за зайвий, бо тільки із суми всього, шляхом талановитого вибору, отримується досконаліша форма мови... В особливості це треба прикласти до перекладної літератури».

Ми знаємо тако-ж з листів Горленка до Мирного, що він дуже радів, що той переклав «Короля Ліра» і «Пісню про Гайявагу», й писав, що треба ще перекласти в першу чергу «Пісню про Нібедунів», і комедії Мольєра, «Дон-Кіхота». Кількома наворотами висловлює він своє бажання бачити «Короля Ліра» на українській сцені.

З окремих рецензій Горленка особливо цікава його рецензія на «Очерки історії української літератури» Петрова («Києвск. Стар.» 1884, IV, 664-672), бо тут Горленко тако-ж висловлює свої загальні погляди. Признаючи велике значіння за працею Петрова, він висловлює думку, яка дуже зближає його до поглядів Драгоманова, що історію українського письменства треба брати неодмінно в зв'язку з історією розвитку української національної культури: «навіть чи можливе вивчення творчості якого народу без вяснення національно-духовних його особливостей які вони виявилися в його історії, у всім його моральнім типі, а найбільше за все в народній поезії. Такого вивчення не було, нема його і в книзі п. Петрова. Тому українська література являється у нього чимсь одірваним од ґрунту, ділом кількох чоловік — письменників. При такому погляді тратається з уваги ті внутрішні сили, які її породжають, те життя національності, що не виявляється зовнішнім способом, життя, яке єсть і існує, поки та національність не втратила особливости своєю духа, життя, показником якого служить література. На цілій літературі не можуть одбиватися, як на безформній масі, тільки літературні впливи. Така література не заслуговувала б і на найменшу увагу спостерігача, і її творча продуктивність не мала б жадної життєвої сили» (ст. 664-665).

Горленко особливо застерігав проти надмірного нахилу Петрова скрізь добачити вплив російської літератури на українських письменників. Він вказував тако-ж на штучність поділу української літератури на такі періоди, як «український націоналізм» (при чім сюди занесено таких письменників, як М. Максимович, М. Гоголь і навіть П. Раєвський), або «українське слов'янофілство», представниками якого, мовляв, були Костомаров, Шевченко і Куліш. Штучні рямці, — писав Горленко, — що їх прийняв п. Петров для викладу ходу розвитку української літератури, приносять протиріччя в оцінку явищ, які дослідив він з добросовісною повнотою. Цю сплутаність уявлень міг би усунути розгляд української літературної історії, як виявлення росту і змін культурно-національного типу в історичному його розвитку. В теперішньому її вигляді книга п. Петрова не більше, як дуже повний і точний звід літературних фактів, і в цьому відношенні вона принесе сутню користь і довго не втратить своєї ваги» (ст. 672).

Од. Дорошкевич, пишучи про цю статтю Горленка про книгу Петрова, зауважує, що «це—прекрасна, глибока стаття, що під нею ні тепер може підписатися серйозний дослідник; в усякім разі вона своїми ви-

хідними твердженнями куди вище стоїть за просторий огляд цієї книги, що його зробив проф. Дашкевич» (Життя і Революція» — 1925, XI, ст. 62).

Як уже було вище згадано, Горленко пильно стежив за розвитком української літератури і на кожну скільки небудь помітну появу відгукувався докладною рецензією на сторінках «Кіев. Старины». Це не були звичайні журнальні рецензії, які ставлять собі метою занотувати появу нової книги, коротко подати зміст і таку або іншу оцінку. Горленко глибоко вдумувався в кожен новий твір, піддавав його тонкому аналізу, порівнював з іншими творами української і чужих літератур. Його уваги завжди влучні і оригінальні. Він уміє схопити найхарактеристичніші риси таланту письменника, твір або твори якого він оцінює, і хоч зрідка Горленка звичайно дуже стримані й обмежені, одначе так солідно обґрунтовані, що мимоволі примушують погодитися з ними.

Із усіх сучасних йому письменників українських найбільше присвятив уваги Горленко П а н а с у М и р н о м у. Він перший оцінив його великий талант, з'ясував основні риси його творчості, його значіння для української літератури, і потім на протязі 20 років не переставав побуджувати письменника працювати далі, дбав про видання його творів і навіть заходився було перекладу їх на французьку мову (Листи Горленка, ст. 90). Він, можна сказати, був закоханий в талант Мирного і вишався ним, як окрасою рідної літератури. Особливо високо ставив він роман Мирного «Повія». При появі першої частини роману в альманасху «Рада» Горленко присвятив йому докладний розгляд на сторінках «Кіев. Стар.» (1883. VI. 368-369). З огляду на те, що тепер «Кіев. Стар.» уявляє собою велику рідкість, особливо на чужині, я дозволю собі навести довші висновки з рецензії Горленка.

«Не можна собі уявити, — пише Горленко, — нічого простішого за початок цього роману, де нема ні тини розрахованости, ні якої ризи що б'є на ефект. Чому-ж не можна одірватися од цих строгих, скромних сторінок? Чому історія цієї селянки, у якої в зімову завірюху зачерз чоловік, що вертався з ярмарку, і яку переслідує сільський глитай за те, що син його любить її молоду дочку і може з нею ожентися, чому ця драма проста, як саме життя, так за живе захоплює всю істоту? Тому, що перед вами живуть люде у всій своїй реальності, тому, що страждання злощасної Пріськи одчуте і передано з такою силою і правдою, які говорять не тільки про великий талант, але і про високу душу. Перед нами всі щілинки внутрішнього світу нещасної старої, з її думкою, з її світоглядом; тут вона сама, з її вимученим, вистражданим обличчям, з її хворим духом, з її смертельним сукхом. Ця щирість, ця сила образу роблять його близьким і рідним. В сценах найпростіших безмежно простими «пріемами», звичайними, простими словами автор досягає високого трагізму. Така сила тверезого мистецтва і така сила таланту, коли його скеровано на добро» (ст. 368).

Далі Горленко підкреслює надзвичайне знання Мирним народного життя в усіх його подробицях і деталях. Він каже, що автор сам перейнятий народнім світоглядом. Розгорніть, каже він, першу ліпшу сторінку роману: яка абсолютна відсутність найменшого зусилля! Як в розмовах, в описах, в обстанові, все з'являється само собою, на своєму місці і в свій час! Письменник, який бачив народнє життя на швидку, паїздами, дбаючи про вірність «обстановки», вдариться у фотографію і розгубиться в дрібницях. Тут нема нічого подібного».

Мова роману — жива і натуральна, без тіпї якоїсь штучности. Читачи роману, почувашь, яке значіння має ця мова, коли нею змальовується народнє життя: «ця мова злита з усім складом розумінь, виросла разом зо всією духовною природою українця, і де можна знайти ліпші фарби для змальовання його життя, як не в його рідному слові?»

Торкаючись змісту роману, Горленко каже, що йому доводилося чути, ніби доля Пріськи її дочки Христї — героїні роману — змальована автором надто в чорних фарбах. «Ми скажемо на це, — відповідає

Василь Горленко та Марія Зацьковецька у 90-х рр.

Горленко, — що нема в цій долі ні одної риси, ні одної подробиці, яка б не була цілком звичайною, зовсім реальною і можливою. Із маси типових явищ він бере те, яке потрібне для задуманої ним романтичної колізії. Це — його право». Далі: «у Мирного на першому плані люде, а не звичаї, і все виступає в міру, все проступає природніше і ясравіше». Говорючи про те, як Мирний малює кохання, Горленко каже: «розділ п'ятий має в собі сцену кохання і весь він перейнятий поезією глибокою і непорочною, як світло місяця, що сяє цієї зимової ночі» (ст. 369).

Збірнику поезій Я. Щоголева «Ворскло» (Харьків, 1883) присвятив Горленко рецензію («Кієв. Стар.» 1884. I. 151-154), в якій, подавши історію літературної творчості Щоголева, так оцінює його поезії: «Щоголів добре обміркував свої поетичні ресурси і добре опанував ними. У нього єсть якість, важлива для письменника, що її нечасто доводить-

ся зустріти: правильне розуміння своїх сил. Нема п'єс рефлектуючих, нема тенденційної поезії і нема тако-ж, скажемо по-між иншим, перекладів російських поетів, які достаються дешево. Справжня сфера його творчості — невеличкий малюнок, тип, виявлення якогось почуття, все зображене сильним ліризмом; фарби його завжди народні і муза не залишає «студу, хати і поля» (ст. 152).

Горленко зазначає особливо побутові поезії Щоголева, де даються типи працюючих: «Ткач», «Косарі», «Будинок», «Могильщики» і рівняє їх до поезії Pierre Dupont'a. Він хвалить балади Щоголева і каже, що вони нічим не уступають цього роду творам Ол. Толстого або Я. Полонського поетів, що на початку 80-х років були в особливій славі (ст. 153).

Цікава дуже рецензія Горленка на «Юмористическі рассказы и сценки из малорусского быта» Петра Раєвського («Кієв. Стар.» 1884. I. 154-155), письменника тепер по справедливості зовсім забутого, але в 80-х роках представника жанру, що був доволі сильно розповсюджений. Петров завів його в свою історію, як представника «українського націоналізму» поруч з Гоголем і Стороженком!). «На світанку українського письменства перші письменники, люде з талантом, согрішили, засвоївши нашому сільському людові тупі і дурноваті риси. Це могло знаходити пояснення в епоху, коли вже самий вихід мужика на сцену здався «дерзостью». Виходили цієї традиції п. п. Ващенки-Захарченки і tutti frutti трималися старих переказів, але позбавилися старих якостей: розуму і веселощів. Немеєда, що карає, розправилася по своєму з упертими і досі псевдо-народними гасрами і пагородила їх глупотою, яка обезброєє обурення» (ст. 155). Ця рецензія — одинока, де Горленко залишає свою звичайну стриманість і висловлюється різко, так, правда, як і належало в данім випадку.

Горленкові належать рецензії, окрім згаданих, ще на такі твори й видання: «Байки» Глібова, Збірник творів Кропивницького, «Різдвяна ніч» М. Старицького («Кієв. Стар.» 1883. VI. 353-366); альманах «Рада» 1883 («Кієв. Зоря» 1883, ч. 114); повість Шевченка «Матрос» (київська газета «Трудь» 1881 ч. 122); альм. «Рада» т. II. («К. Ст.», 1885, I. 174-176); повість Франка «Захар Беркут» («К. Ст.», 1885. II. ст. 369-370); альм. «Нива». 1885 («К. Ст.» 1885. XII. ст. 699-702); «Оповідання» Д. Мордовця («К. Ст.» 1885. VI ст. 698-700); Спомини про В. Барвінського, Львів 1884 («К. Ст.» 1884 III. 489-491); Угро-руські пісні Де Воллана («К. Ст.» 1886. I. ст. 168-172); «Гайдамаки» Шевченка з ілюстраціями О. Сластьона («К. Ст.» 1886. II. ст. 370-375); біографія Шевченка С. Н. Кулябки («К. Ст.» 1883. XII. ст. 675-676); Збірник творів Карпенка-Карого, Херсон, 1886 («К. Ст.» II. ст. 342-345); повісті Квітки т. т. I-2 Харків, 1887 («К. Ст.» 1899. X. ст. 207-210); «Степові думи та співи» Манжури («К. Ст.», 1889. IX. ст. 788-790); «Олеся» Кропивницького («К. Ст.» 1893. III, ст. 561-566).

Про рецензії Горленка справедливо каже Ол. Дорошкевич, що вони складають дуже помітне явище в історії української критики, Горленко підійшов до української літератури з європейськими вимогами, як і його великий сучасник Драгоманов, але з іншими критеріями, спокійнішими оцінками *).

Окрім рецензій на нові видання, Горленко присвятив ряд статей старим українським письменникам з першої половини XIX століття: Котляревському («К. Ст.» 1883. V, ст. 146-154 і в «Отблесках» СПб. 1905), Квітці («Кієв. Ст.» 1893. VIII, ст. 290-293, за підписом «Плаголь», і в збірці «Южно-руссіе очерки и портреты», Київ, 1898, ст.

*) «Життя і Революція», 1925, XI, ст. 62. Цікаво, що Горленко, як це видно з його листів до Мирного, на основі перших оповідань Гоцюбинського, виданих Грінченком у Чернігові в 90-х роках, розпізнав будучий великий талант (див. Листи, 56), так само й що-до В. Леонтовича, В. Стефанюка (Листи, 71, 77).

167-186) і М. Макарівському («К. Ст.» 1893. XII, ст. 488-495 і «Южно-рус. очерки и портреты», ст. 153-166). В статті про Квітку він особливо підносить сатиричне змалювання ним українського суспільства в добу його упадку в кінці 18 стол. і в перших десятиліттях 19 віку. Він знаходить у писаннях Квітки (особливо в його комедіях) відгук тих думок і настроїв, які характеризують Полетику, Чепу, Ломиковського, учнів Сковороди, Коваленського й Каразіна, та інших передових людей українського суспільства на переломі двох століть *). В статтях про Макарівського він підкреслює оригінальність цього поета 40-х років, його незалежність од чужих впливів та зразків: «літературний смак Макарівського, вихований на творах світової поезії, робить його строгим до самого себе, вчить шукати лише своїх власних слів, самостійної творчости. При всім тим він залишився цілком національним письменником, перейнятим духом і образами українського сільського життя і навіть його світоглядом **). Поему Макарівського «Наталія» вважав Горленко за перлину української літератури, що «не боїться часу, так як не боїться його невідомий драгоцінний метал».

Певна річ, що Горленко, як і кожен український літературний критик старих часів, багато уваги присвятив Шевченкові, але його цікавив Шевченко найбільше як артист-художник, і на що тому написані ним були такі статті: «Иллюстрації Шевченка» («Кіевск. Ст.», 1888. I-III, ст. 8-11); «Альбомы и рисунки Шевченка въ собраніи В. Тарновскаго» (там-же 1886. II, ст. 402-409); «Картины, рисунки и офорты Шевченка» (там-же, 1888. VI, ст. 80-85), і нарешті найбільш докладна і особливо цінна стаття «Шевченко — живописецъ и граверъ» (первісно в «Русскомъ Архивѣ» 1893 р., а потім в «Южно-русскихъ очеркахъ», ст. 93-110). Статті Горленка підготували ґрунт для пізніших наукових розвідок про Шевченка, як про художника, — Новицького, Широцького та інших.

Горленко був взагалі, як уже сказано, великим знавцем і цінителем мистецтва. Особливо цікавило його мистецтво українське: гравюра, малювання, особливо іконографія. Йому належать дуже цінні статті: «Старинные малорусские портреты» («Кіевск. Ст.», 1882. XII, ст. 602-606) і «Старинная южно-русская гравюра» (там-же, 1890. I, ст. 47-59). Найбільше інтересували його два великі українські портретисти 18-го віку — Д. Левицький і В. Боровиковський. Він присвятив їм низку праць: «Еще о Боровиковскомъ» («К. Ст.», 1884. VII, ст. 538-541); «Нѣсколько данныхъ о Боровиковскомъ» (там-же, 1894. X, ст. 141-145), стаття «Левицкій и Боровиковскій» («Украинскія были», Київ, 1899, ст. 113-168) і монографія про Левицького у виданні Т. П. Дягілева «Русская живопись въ XVIII стол.», т. I.

Особливо ціняться у фаховій літературі праці Горленка з осягу української етнографії. Він був разом і збірачем і дослідником фольклорного матеріалу. Він сховався і з'їздив «по стопам Куліша» всі ті місцевості південної Київщини, де в 40-х роках Куліш зібрав матеріали для своїх славнозвісних «Записокъ о Южной Руси», з'їздив цілу Полтавщину і деякі частини Чернігівщини. Результатом його записів була насамперед розвідка «Бандуристъ Иванъ Крюковскій» («К. Ст.» 1882. XII, ст. 481-518). Цього бандуриста відкрив Горленко в Лохвицькому повіті і записав від нього надзвичайно цінні варіанти дев'яти дум: Олексій Попович, Вітчим, Соколи, Сестра і брат, Азовські брати, Про вдову і трьох синів, Самійло Кішка, Хведір Безрідний, Івась Коновченко. Тексти цих дум подав Горленко в своїй розвідці. Трохи згодом опублікував Горленко монографію «Кобзари и лирники» («К. Ст.», 1884. I, ст. 21-50; XII, ст. 639-656). Він оповідає тут про своє знайомство з кобзарями Перепелицею, Братицею й Башею, подає їх репертуар і зв'язує свої погляди на спосіб збирання і публікації пісенного матеріалу.

*) «Южно-русскіе очерки и портреты», 183-186.

***) Там-же, ст. 155.

Як каже К. Грушевська, «в цій статті зроблено дуже багато для дослідження цього своєрідного громадського феномену, яким являються думи на тлі своїх умов існування». Погляди Горленка на мовну і музичну сторону дум нагадують, як каже К. Грушевська, пізніші дефініції Філ. Колеси і виявляють велике інтуїтивне розуміння Горленка для думової творчості. Окрім цих двох більших праць опублікував Горленко нові варіанти кількох дум та пісень на сторінках «Кіевской Старини» і «Етнографического Обзорнія».

Збираючи і опубліковуючи пам'ятки словесної творчості українського народу, не залишив Горленко без уваги і пам'ятки архивні, документальні, на підставі яких він умів відтворювати блискучі малюнки стародавнього життя в своїх статтях і нарисах. Один з таких нарисів, оснований на документах з Яготинського архива князів Репніних, «Пізь исторіи южно-русского общества начала XIX вѣка» («Кіевс. Стар.», 1893, I, ст. 41-76 і «Южно-русские очерки», ст. 17-74) має не аби-яку наукову цінність. В ній Горленко, на основі листування українських патріотів поч. XIX віку, — В. Г. Полетики, А. І. Чепи, В. І. Чарниша, — стежить за проблемами ідей української самостійності і приходить до висновку, що автором «Історіи Русовъ» був Василь Гр. Полетика (1765-1845), син лубенського депутата до Катерининської комісії 1767 р.; цей В. Полетика вчився у Віленському університеті, був маршалом Роменського повіту і так само, як і батько, зібрав матеріяли до української історії.

Результати своїх етнографічних та архивних екскурсій і взагалі своїх студій з історії української культури любив Горленко подавати в формі легких живих нарисів, які особливо яскраво виявляють його блискучий талант оповідача й стиліста, а разом із тим і його глибоку любов до рідної старовини. Як влучно каже пані Рудинська, Горленко «глибоким чуттям архівіста знаходив цікаві документи, спостережливим оком етнографа бачив багато интересного в своїх подорожах по Україні і — надзвичайно обдарований смаком, словом та почуттям міри — він умів про все те в небагатьох словах интересно розповісти, підкреслюючи всю своєрідність культури української» (Листи до Мирного ст. 3-4).

До таких нарисів етнографічного характеру належать: «Заходустье», «Родина Гоголя», «Завѣты Деревни» — уміщені в «Южно-русскихъ очеркахъ», і «Крестыанская ярмарка» та «Постѣдніе кобзари» — в «Украинскихъ быляхъ». З його численних нарисів на теми з історії українського культурного життя назвемо: «Въ стародавней обители» («Укр. были»), де змальовано Петро-Павловський монастир коло Глухова і подано майстерну характеристику трьох його ігуменів: Дмитра Тупталенка, Мелхиседека Значка-Яворського і Мелетія Трофимовича; «Кієвъ въ 1799 году» і «Украина въ изображеніи французовъ» (обидва в «Южно-русскихъ очеркахъ» *); «Коварникъ» (про відомого Гр. Теплова, що помагав Катерині II нищити автономію гетьманщини), «Придворный бандуристъ въ бѣгахъ и бѣгуны отъ науки», «Бабушка Подуботкова» (усі три в «Укр. быляхъ»). Останній нарис, оснований на документахъ Любечського Архиву графа Милорадовича, уявляє в формі оповідання з життя українського панства кінця 18 віку блискучу характеристику цього панства в добу його остаточного розриву з своїм народом і переходу в російське дворянство. Але найкращим з нарисів Горленка, справжнім шедевром цього

* «Украина въ изображеніи французовъ», — ця стаття уміщена первісно в «Русскомъ Архивѣ», 1893, ч. 6, була переложена на французьку мову і видана окремою брошурою бароном де Бай, відомим знавцем археології України, учасником археологічних з'їздів в Києві і автором книжок: «Etudes sur l'archéologie de l'Ukraine, 1895, «En Petite Russie», 1903 та ин. Повний титул Горленкової статті в його перекладі: «Une page de critique littéraire sur l'Ukraine» par Basile Gorlenko. Traduction revue et publiée par de Baron de Baye. Paris. Librairie Nilson 7, rue de Lille 1904, ст. 20 — in 8.

роду, являється, на мою думку, його нарис «Картинки старини. Київській спектакль начала XVIII вѣка» («Києв. Ст.», 1887. IV, ст. 681-692; під назвою «Аполлоновы житницы» в трохі змінений редакції уміщено в «Южно-русскихъ очеркахъ», ст. 187-200). Тут маємо опис спектаклю в Київно-Могилянській Академії перед вакаціями літом 1708 року — такий живий і яскравий, що, здається, немов ще бачимо власними очима і Мазепин будинок Академії, і артистів-спудеїв, і публіку, серед якої сподівалися бачити самого Ясновельможного, але він несподівано виїхав до Білої Церкви, зайнятий справою Кочубея...

Згадаю ще, що Горленкові належить стаття про Дневник Орлика (в збірці «Отблески», 1905)*), де він вперше в нашому письменстві подає відомості про цю пам'ятку, на основі статті Фр. Равіти-Гавронського з 1900 р.

Я не маю на увазі дати повну бібліографію писаннів Горленка. Я хотів пригадати лише важніші з них, ті що при своїй появі викликали інтерес новини і оригінальності, і які ще й сьогодні, напевно, перечитувалися би з інтересом, як би вони були доступні ширшій громаді сучасних читачів. Розуміється, при теперішньому стані науки українознавства багато з того, про що писав Горленко, відоме вже широким кругам нашого громадянства. Але в ті часи, коли появлялися його писання, багато дитань тільки-що почали розроблятися в літературі, як, наприклад, про українське мистецтво.

Через особливі умови, в яких перебувало дореволюційне українське життя, літературна творчість Горленка пройшла мало помітною, відомою хіба лиш обмеженому колу читачів «Києвской Старини», або якихось там «Полтавскихъ Губернскихъ Вѣдомостей», що про їх сам Горленко з сумом казав, що пише в них «для станових приставів і волосних писарів». Та й те ще треба додати, що через свою надзвичайну скромність він дуже рідко підписувався повним ім'ям, і не кожен знав, що «Г», «Г-ко», «Глаголь», «В. Г.» — це є одна й та сама особа — Горленко. Про цю рису вдачі Горленка, його скромність, дуже гарно висловився автор некрологу Горленка в «Историческомъ Вѣстникѣ», кажучи, що «его тонкое милое дарование пряталось за скромность, граничившую съ какою-то боязливостью, какъ прячутся цвѣты въ зелени садовъ его родной Украйны». Талановиті, майстерно оброблені статті й нариси Горленка лише в незначній мірі були зібрані й видані окремими збірками, та й ті давно зробилися великою рідкістю. Більшість же писань Горленка — боїмося — чи не назавжди похована по старих виданнях і буде відома хіба-що завзятим бібліографам. Отже хай не ремствують на мене читачі, що я може занадто докладно спинився в своїй статті на Горленкових писаннях і поробив з них довгі виписки: мені хотілося цим способом пригадати нашій громаді симпатичну постать письменника і патріота, який серед загальної байдужості і апатії боровся, як умів, за збереження вічних культурних цінностей і національної традиції, без чого не можливе було б і те широке національне відродження, яке відбулося вже на наших очах.

Д. Дорошенко.

* В цій книзі — В. Горленко. «Отблески», замѣтки по словесности и искусству. С. Петербургъ, 1905, ст. 236 + IV, мала 8 — уміщено такі статті на українські теми: 1. «Гоголь и иностранцы», 2. «Записки Ф. Орлика», 3. «Завѣты деревни» (про етнографічні матеріали видані Б. Грінченком), 4. «И. П. Котляревскій», 5. «Неизданное сочинение Глинки» (про побут Глинки у Тарновських в Качанівці).

